

BILD Bär Norgenålen, Svenska Norgehjälpen.

Norway's Struggle and the End of the War in Swedish Radio, 1940–1945

Abstract: The article examines how AB Radiotjänst, Sweden's national radio broadcaster, related to, reported on and portrayed Norway during the years of occupation 1940–1945. The investigation thus falls within what are called transnational studies. The focus is on all aspects of the radio programming, as support and sympathy for Norway could be expressed in a variety of ways, while Radiotjänst had to adhere to the strict neutrality required by both the Swedish government and Nazi Germany. A central question is how Radiotjänst balanced the neutrality requirement and the desire to report more freely on the situation in Norway. The article also describes broadcasting activities from the end of the war in May 1945 until the end of the year, focusing on the re-establishment of Nordic radio cooperation after the war.

Keywords: Swedish radio, World War II, occupation of Norway

Norges kamp och krigsslut i svensk radio 1940–1945

Sammendrag: Artiklen undersöker hur svensk radio, AB Radiotjänst, förhöll sig till, rapporterade om och skildrade Norge under ockupationsåren 1940–1945. Undersökningen faller därmed inom det som kallas för transnationella studier. Fokus ligger på programverksamheten i bred bemärkelse eftersom stöd och sympatier för Norge kunde komma till uttryck på mångahanda sätt, samtidigt som Radiotjänst måste hålla sig till det strikta krav på neutralitet som var regeringens linje och som krävdes av Nazi-tyskland. En central frågeställning är hur Radiotjänst balanserade mellan kraven på neutralitet och en önskan att mera fritt redogöra för situationen i Norge. I artikeln redogörs också för sändningsverksamheten efter fredens ankomst i maj 1945 fram till årets slut, med avseende på hur det nordiska radiosamarbetet återskapades efter kriget.

Nøkkelord: Svensk radio, Andre verdenskrig, Okkupasjonen av Norge

Peter Dahlén
Professor
Universitetet i Bergen
E-post: peter.dahlen@uib.no

När Norge och Danmark ockuperades den 9 april 1940 hamnade Sveriges Radio, som fram till 1957 hette AB Radiotjänst, i ett svårt läge, klämd mellan Nazitysklands krav på att svensk radio skulle hålla sig strikt neutrala, och de som tvärtom ville att Radiotjänst tog ställning mot ockupationsmakten och öppet stödde sina grannländer.

I artikeln studeras hur svensk radio agerade i förhållande till Norge under ockupationsåren 1940–1945.¹ En central frågeställning är hur Radiotjänst balanserade mellan kraven på neutralitet och en önskan att mer fritt redogöra för situationen i Norge och att stödja sitt grannland. Fokus ligger på programverksamheten i vid bemärkelse, på vad som sändes med anknytning till Norge under dessa år. I artikeln redogörs också för sändningsverksamheten efter fredens ankomst i maj 1945 fram till årets slut, med avseende på hur det nordiska radiosamarbetet återskapades efter kriget.

Undersökningen faller därmed inom det som kallas transnationella studier, ett forskningsområde som fokuserar på fenomen, processer och aktörer som sträcker sig bortom nationella gränser.²

Metod och material

Källmaterialet består för det första av tidigare forskning om svensk radio under kriget som behandlar Norge. Här har Göran Elgemyr (1978) gjort en pionjärinsats med sin artikel "De nordiska grannländerna i svensk radio 1939–1945", samt i flera uppföljande arbeten om svensk radio under kriget. Tjugo år senare publicerade Kurt Lindal (1998) sin bok *Självcensur i stövelns skugga. Den svenska radions roll och hållning under andra världskriget*. Lindals bok följdes 2005 upp av Elgemyr med ett kapitel om Norge under kriget i hans bok om yttrandefriheten i svensk radio 1925–1960,

Mediehistorisk Tidskrift nr. 45, 2026, årgång 23, s. 36–65, publicert mars 2026.
Artikelen finnes också som del av hele utgaven av Mediehistorisk Tidskrift nr. 01, 2026,
url: https://medietidsskrift.no/wp-content/uploads/2026/03/NMF-tidsskrift-01_2026.pdf
Artikelen publiseres under lisensen Creative Commons CC BY-NC 4.0.

Får jag be om en kommentar? Både Elgemyr och Lindal har själva varit verksamma inom Sveriges Radio. Även andra har skrivit om svensk radio under kriget, framför allt den samtida folklivsorienterade radioreportern Olof Forsén i sin memoarbok (1966), genom artiklar i programtidningen *Röster i Radio* och i *Sveriges Radios årsbok 1964*. Hans Fredrik Dahl (1999) kommer också in på svensk radio i sin stora bok om NRK i krig 1940–1945, *Dette er London*.

Dessa forskningsrön och beskrivningar har, för det andra, kompletterats med egna artikelsök i de båda stockholmstidningarna *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* under den studerade perioden, för att få ytterligare information om de krigs- och fredshändelser som Elgemyr och Lindal skriver om, samt om radioprogram med anknytning till Norge som de inte behandlar i någon utförlig grad eller inte alls.

Den tredje typen av källmaterial består av handlingar som jag har gått igenom i Sveriges Radios dokumentarkiv, såsom olika protokoll och beslut från styrelsemöten och konferenser med de nordiska radiobolagens representanter.

Min artikel har programsändningar av olika slag, inte policy, d.v.s. programbolagets riktlinjer på styrelsenivå, som huvudsakligt studieobjekt.³ Den policy som utvecklades av Radiotjänsts styrelse och regeringens övervakningsorgan under kriget, och som utforskats av Elgemyr och Lindal, skapade ramverket inom vilket programmedarbetarna producerade sina sändningar. Radiotjänsts programpolitiska riktlinjer eller organisationens invecklade detaljer, som få lyssnare var medvetna om, ger inte hela bilden av vad svenskar och lyssnare i grannländerna faktiskt kunde höra i radio under krigsåren.

Program som var relaterade till det ockuperade Norge bestod således av mer än bara de "hårda nyheterna" ("hard news") som vanligtvis stått i fokus för forskningen om den svenska radion under kriget. En mer öppen och icke-normativ syn på programutbudet i hela dess bredd kan bidra till att ge oss en större insikt i hur information om och sympatitryttringar för Norge kom till uttryck i den svenska radion under åren 1940–1945.

Ett annat metodval som jag gjort är att utsträcka det studerade tidsspannet till att omfatta hela året 1945. I stället för att avsluta undersökningen efter fredens intåg och firande i maj 1945 studeras också olika nationella evenemang, från den första fria norska nationaldagen 17 maj fram till de nordiska samsändningarna under jul och nyår 1945 i den nyvunna fredens tecken. Avsikten är att undersöka hur svensk radio, på egen hand och i samarbete med norsk och annan nordisk radio, agerade under resten av året efter krigsslutet för att återskapa den nordiska radiogemenskapen sådan den var före kriget.

Nordiskt radiomöte i Oslo januari 1940

Den 30 november 1939 inleddes det finska vinterkriget genom Sovjetunionens anfall på Finland, vilket i hög grad kom att engagera det svenska folket i olika hjälpsatser för det finska broderfolket. Vinterkriget avslutades den 12 mars 1940 med, för Finlands del, nedslående fredsvillkor gentemot Sovjetunionen, något som "skapade en stämning av sorg och skam som tyngde många svenska sinnen", inte minst till följd av den uteblivna svenska militära hjälpen, med undantag för de 8 000 frivilliga från Sverige som deltog i kriget på Finlands sida.⁴

En knapp månad därefter, den 9 april, slogs även Danmark och Norge i bojor av en ockupationsmakt, Nazityskland.

Innan detta skedde hade de nordiska ländernas rundradioorganisationers programbyteskommitté samlats till möte i Oslo den 20 och 21 januari 1940 för att diskutera gemensamma

programdispositioner för vårsången.⁵ Finlands och Islands representanter var förhindrade att närvara. Från svensk sida deltog programsekreterare Sven Wilson, vilken betecknade mötet som "[e]tt av dessa regelbundet återkommande nordiska programbörser, då vi erbjuder varandra goda, glada och uppbyggande program till överföring i varandras länder"⁶

Dessförinnan hade man träffats i Köpenhamn i oktober 1939. Då fanns det också en finsk kollega med. Men nu, i januari 1940, kunde alltså ingen från den finländska radion delta. Chefen för Finlands rundradio hade dock sänt ett brev till konferensen där han förklarade att finnarna, fastän de av lättförklarliga skäl inte kunde hörsamma kallelsen till mötet i Oslo, gärna ville fortsätta ett intensivt nordiskt samarbete på radions område. De var tacksamma för att erhålla erbjudanden om bra program till överföring, eftersom de egna resurserna hade blivit begränsade.

Under de två dagar som Harald Rud från Danmark, Thorstein Diesen från Norge och Sven Wilson från Sverige konfererade i den norska huvudstaden i januari 1940 hann man göra upp många förslag till gemensamma nordiska utsändningar och till utbyten de "enkelte land" emellan. En rad programplaner genomgicks och en del programpunkter fastställdes. Bland dessa fanns en överföring från Metropolitanoperan i New York den 27 januari. Därtill beslutades ännu en överföring från Amerika, en konsert den 12 februari av USA Navy Band. Från europeiska rundradiostationer förelåg flera anbud om överföringar, och en del av dem beslöt man att söka genomföra gemensamt, bland annat första uppförandet av Honeggers "Totentanzmysterium" som skulle sändas i schweizisk radio den 2 mars.

Den 27 februari 1940 sände svensk radio kl. 19.30–20.10 i överföring från Oslo *Internordisk konsert*, där programmet bestod av nyare kompositioner av bland andra Harald Sæverud.⁷

Dagen efter, den 28 februari, sändes från Finland över alla de nordiska rundradiostationerna den halvtimmeslånga och starkt finskpatriotiskt präglade programpunkten *På Kalevaladagen*, med musik av bland andra Sibelius och Järnefelt, framförd av Finlands radioorkester, samt med uppläsning av några strofer ur Kalevalaeposet av den finländska talpedagogen och konferencie- ren vid Finlands Rundradio 1929–1946, Ebba Jacobson–Lilius, först på finska och sedan på svenska. "Överföringen var klar och tydlig och omständigheten att de olika programpunkterna räknades upp genast från början och ej anmälades en i taget bidrog till, att den alltför korta utsändningen efterlämnade intrycket av att man lyssnat på den finska folksjälens. Må vi kunna lyssna på den även nästa Kalevaladag", skrev *Svenska Dagbladet*.⁸

Under vårens lopp 1940 planerade man en del andra stora program, vilka ännu inte var slutligt fastställda. Var och en av de tre nordiska länder som deltog i Oslokonferensen i januari hade sitt material med sig – prov på sina varor, för att tala handelsresandespråk – och man nådde ett resultat som man tyckte sig ha all anledning att vara nöjda med: "I tider som dessa, då yttervärlden börjar bli alltmer avstängd, är det gott, att de nordiska länderna kan fortsätta sitt samarbete. Det närmar folken, och det berikar programmen", konstaterade Wilson i förhoppningsfull anda efter konferensens slut, ovetande, förstås, om vad som skulle inträffa den 9 april och omkullkasta alla planer på nordiska samsändningar de kommande åren.

Ockupationen inleds

Den svenska regeringens hållning genom hela kriget var att inta en strikt neutralitetslinje, och Radiotjänst måste förstås följa denna.⁹ Hitlertysklands ockupation av Norge och Danmark 9 april 1940 innebar att läget nu var betydligt allvarigare än vid krigsutbrottet 1939. Seth Ljungqvist, chef för Telegrafverkets radiobyrå och styrelseordförande i Radiotjänst, utfärdade därför följande

direktiv: "Intet, av vad slag det vara må, som kan vara till men [skadligt] för rikets neutralitet eller för rikets försvar och säkerhet, får utsändas med svensk rundradio."¹⁰

Till följd av det nya, akuta krigsläge som uppstått höll Sveriges statsminister Per Albin Hansson ett anförande i radio den 12 februari. Han inledde med följande ord: "Vårt fosterland upplever ånyo en prövningens stund, den kanske mest påfrestande på mera än ett århundrade: Kriget har förts ända in på våra gränser."¹¹ Statsministern fortsatte med tydlig hänvisning till Norge och Danmark, men, av försiktighetsskäl, utan att nämna något av länderna vid namn:

Våra känslor för de skandinaviska broderfolken behöver jag i detta sammanhang icke särskilt tolka. Alla böra förstå att, trots vår egen fred, våra sinnen äro djupt skakade. Det gäller emellertid nu oss själva, våra möjligheter att bevara vår fred, frihet och ära. Sverige har hittills gjort allt som är rimligt för att upprätthålla sin från början proklamerade neutralitet. Sverige är fast beslutet att också i fortsättningen följa den strikta neutralitetens linje. Denna innebär att vi åt alla håll måste förbehålla oss ett självständigt bedömande och ett självständigt handlande. Det är icke förenligt med strikt neutralitet att tillåta någon krigförande att utnyttja svenskt territorium för sina företag. Dessbättre har icke några anspråk i sådant avseende blivit ställda på oss. Skulle sådana anspråk ställas måste de avvisas.

Att behålla svenskt territorium fritt från tyska trupper skulle dock visa sig vara lättare sagt än gjort. Under striderna i Norge våren 1940 avslog den svenska regeringen tyska krav på att få sända krigsmateriel genom Sverige till Narvik.¹² Efter stridernas slut den 9 juni 1940 krävde tyskarna att få sända både krigsmateriel och permittenter (obeväpnade soldater på permission samt skadade och sjuka) på svenska järnvägar till och från Norge. Under intryck av krigsläget gav den svenska regeringen då sitt tillstånd. Det första stora avtalet om transiteringar genom Sverige slöts den 8 juli 1940, efter att den svenska regeringen den 17 april gått med på begränsade eftergifter till tyskarnas krav och tillåtit vad man offentligt kallade transiteringar av "humanitär karaktär", vilket skulle ha gällt sjukvårdsmateriel, Röda Kors-bilar och mindre kvantiteter livsmedel.¹³ När det tyska tåget sedan anlände till Trelleborg, med vidare destination Narvik, visade det sig att järnvägsvagnarna inte bara var några stycken som avtalats, utan hade blivit 34 till antalet och att det främst handlade om proviant, inte sjukvårdsutrustning.

Under stort tryck beslöt regeringen i juni 1941 att tillåta transitering per järnväg genom Sverige av en tysk division från Norge till Finland, "Engelbrechtdivisionen", uppkallad efter sin befälhavare general Engelbrecht, omfattande 14 712 man.¹⁴ Då Tyskland gjorde framställan om transitering understöddes detta av Finland, som på nytt var i krig med Sovjetunionen. Regeringen utfärdade den 25 juni en kommuniké som lästes upp i radion samma kväll. Där förklarades att beslutet togs mot bakgrund av att krig nu utbrutit mellan Tyskland och Sovjetunionen. Regeringen gav därför tillstånd till att en truppstyrka motsvarande högst en division fick överföras på svenska järnvägar från Norge till Finland "under för svensk suveränitet betryggande former", i syfte att fortsatt hålla Sverige "utanför krigiska konflikter".¹⁵ Transporten ägde rum mellan den 25 juni och den 12 juli 1941 och gick från gränsstationen Charlottenberg till Haparanda. För att forsla divisionen genom Sverige krävdes 105 tåg, och genomfarten bevakades av 15 000 svenska soldater.

Den omfattande tyska permittenttrafiken och transiteringen (av krigsmateriel) på svenska järnvägar, som inleddes i juli 1940, pågick till mitten av augusti 1943. Då upphävdes transiteringsavtalet med Nazityskland till följd av en allt starkare opinion i Sverige mot det ökade

förtrycket och judeförföljelserna i Norge.¹⁶ Samtidigt höjdes beredskapen.

Den svenska radions nyhetsbegränsning

Tidningarnas Telegrambyrå (TT) hade under kriget ensamrätt på att sända dagsnyheter i radion, och endast på kvällstid, för att undvika konkurrens med dagspressen. Så hade det varit sedan radiostarten 1925. Vid sidan av TT:s nyhetssändningar hade Radiotjänst 1937 startat det egna kommenterande aktualitetsprogrammet *Dagens eko*.

Under hela den tid kriget pågick i Norge innehöll *Dagens eko* – vid sidan av statsminister Hanssons tal den 12 april – enligt Lindal endast två inslag som berörde situationen i Norge.¹⁷ Den ena gången var när verkställande direktören i Rikskommittén, Gösta Klemming, som tillsattes i mars 1940, den 9 maj "kort och sakligt informerade om den hjälpverksamhet för Norge, som förekom"; Rikskommittén, med kronprins Gustav Adolf som ordförande, hade tillkommit för att lindra nöden i de krigsdrabbade grannländerna.¹⁸ Den andra gången var den 1 juni 1940, då prins Carl, bror till kung Gustaf V och far till norska kronprinsessan Märtha, i egenskap av ordförande i Svenska Röda Korset redogjorde för organisationens hjälpsatser till Finland och Norge samt för de svårigheter som uppstod när det gällde hjälpen till Norge.¹⁹

Lindal har missat att prins Carl även talade om Norgehjälp i *Dagens eko* den 21 oktober 1940, där han riktade sig särskilt till de norska lyssnarna. Sveriges totala Norgehjälp efter den 9 april uppgick vid det här laget till 4,5 miljoner kronor, och prins Carl förklarade för radiolyssnarna varför biståndet till Norge, på grund av rådande omständigheter, till viss del måste begränsas: "Framför allt får icke någon misstanke kvarstå att begränsningen skulle bero på bristande svensk medkänsla, på liknöjdhet för vårt nordiska grannfolk, som så hårt drabbats av krigets olyckor och prövningar."²⁰

Elgemyr (2005) nämner två nyhetssändningar från TT i ockupationens inledningsskede som skapade kontroverser.²¹ Den 16 maj 1940 hade TT återgett en norsk officiell kungörelse från exilregeringen i London, enligt vilken vapenföra norska medborgare i utlandet snarast skulle vända sig till närmaste norska konsulat för registrering. Detta nyhetsmeddelande kom den tyska regeringen att betrakta som ett öppet understöd åt norska stridskrafter och därmed, enligt deras uppfattning, oförenligt med svensk neutralitetspolitik.

Någon vecka senare kom nästa tyska klagomål. Nu protesterade den tyske ministern i Sverige, prinsen av Wied, mot att TT i radio offentliggjort de norska arbetarorganisationernas upprop till arbetarna att göra motstånd mot de tyska ockupationstrupperna. Utrikesdepartementet (UD) förklarade urskuldande för den tyska beskickningen att uppropet genom "en ren lapsus" (ett rent fel) kommit in i dagsnyheterna.

Klagomålen fick till följd att alla norska meddelanden till TT underställdes UD:s pressbyrå innan de distribuerades, en åtgärd som enligt Elgemyr måste betecknas som ett censurförfarande.

Under aprildagarna 1940 grundades Pressekontoret vid den norska legationen i Stockholm, och Toralf Øksnevad, chef för nyhets- och aktualitetsavdelningen vid NRK sedan 1937, blev den första pressattachén vid legationen.²² Olof Forsén berättar om en episod i anslutning till detta. Den 11 maj 1940 hade Øksnevad, som befann sig i Stockholm, meddelat Forsén uppgiften att Kristiansund förstörts av tyska flygplan.²³ Forsén ringde då omedelbart till radiochefen Carl Anders Dymling och föreslog ett samtal med Øksnevad i *Dagens eko*. Dymling svarade nekande och menade att om de tog upp detta i *Dagens eko* så rörde det sig om nyhetsförmedling, och att detta var något som TT hade ensamrätt att sända i radio. "Men en kommentar?", svarade Forsén. Han förklarar:

Detta var önskvärt bl.a. därför att det skulle innebära en tröst för många norska lyssnare – det fanns ju de som ännu hade radioapparater och som troget lyssnade på Sverige – att få veta att Øksnevad ännu var i livet och befann sig i trygghet i Sverige. Jag framhöll också att Kristiansund var ett lämpligt samtalsämne bl.a. därför att stan hade en anknytning till nordiskt radiosamarbete – där hade 1936 startat den första större gemensamma reportageexpeditionen.

Ingenting hjälpte dock. Øksnevad fick inte komma till tals inför mikrofonen. Radions aktivitet på aktualitetsfronten förblev kringskuren.

Den 18 april 1940 lästes emellertid, på radions meddelandetid i anslutning till nyheterna och väderleksrapporten, en vädjan från den norska legationen i Stockholm om frivilliga till en norsk ambulans, och den 27 april meddelade Rikskommittén att Nationalinsamlingen, som ursprungligen tillkommit för Finlandshjälpen, nu också svarade för den norska hjälpen och understödde mottagandet av norska flyktingar i gränslänen. "Genom samarbete med Röda korset skulle man dessutom medverka till att lindra nöden i Norge. Någon upprepning av detta meddelande eller några andra vädjanden för insamlingar till Norge förekom inte, medan det norska kriget pågick", skriver Lindal.²⁴ Det sista menar jag är felaktigt eller möjligen oklart. Som vi ska se förekom det andra vädjanden för insamlingar till Norge i svensk radio medan ockupationen av Norge pågick, exempelvis i samband med "Norges dag" 1942.

Olof Forséns norska reportageresa 1940

Det visade sig emellertid finnas nyproducerade program från och om Norge att tillgå, inspelade före den 9 april under vårvintern 1940, och som nu låg klara att sändas i svensk radio. Veckorna före ockupationen hade den etnologiskt inriktade Forsén, i samarbete med tekniker från Norsk Rikskringkasting (NRK), spelat in en rad reportage från den norska Finnmarken, det nordligaste fylket eller länet i Norge, beläget norr om Finland på vägen mot Ishavet och Nordpolen. Forsén har själv berättat om hur denna reportageresa kom till.

Det började med att han sommaren 1939 befann sig i Uleåborg i Finland på en reportageresa tillsammans med några radioreportrar från de fyra nordiska länderna, vilket resulterade i en serie reportage om Österbotten som sändes under september och oktober 1939.²⁵ De satt och drack sitt eftermiddagskaffe när det kom en ung man fram till deras bord och presenterade sig som Lars Norrman Sørensen från Vadsø, programsekreterare vid Finnmark Kringkaster: "Han var radioman, världens nordligaste, han hade hört vårt samspråk och känt igen oss på rösten. Han visste att jag hörde till den svenska radion och att jag hade haft en hel del med Kringkastingen att göra, och nu ville han veta om jag också hade varit i Nordnorge."²⁶ Forsén svarade "inte utan stolthet" att han hade tillbringat ett par veckor i Lofoten och var ganska väl hemmastadd i både Narvik, Svolvær, Røst och Bodø. "Lofoten, sa Sørensen. Kallar ni det Nordnorge! För mig att komma till Svolvær, det är ackurat som för en stockholmare att komma till Paris. Jag har jämt tre dygns resa från Vadsø till Svolvær [Lofoten]."

Den kvällen beslöt sig Forsén för att snarast möjligt göra en resa till Sørensens bygder, och tillfället kom vintern 1940, när Norsk Rikskringkasting utrustade en expedition för att uppta en serie radioprogram bland lappar och nybyggare i Finnmark. Den 28 februari reste Forsén från Stockholm med norrlandståget, och på kvällen den 8 mars var han framme vid bestämmelseorten Kautokeino: "Civilisationen lämnade vi definitivt bakom oss i Alta den 5 mars på morgonen, och sedan hade vi en dagsresa efter häst och tre dagsresor i rensläde över fjällvidderna innan vi nådde fram."

Det första avsnittet i serien sändes den 28 mars kl. 20.00–20.40: *Världens största fiske. Med mikrofonen vid Lofoten. Färdledare: Olof Forsén*.²⁷ Nästa avsnitt, med samma rubrik, sändes när ockupationen var ett faktum, den 11 april kl. 21.15–21.45: *Världens största fiske. Med mikrofonen vid Lofoten. Färdledare: Olof Forsén*. Fler avsnitt följde därefter fram till och med juni månad.

Den långa reportageresan visade sig bli ännu ett kraftprov för folklivsskildraren Forsén – det krävde nio dygns resa bara att ta sig från Stockholm till Finnmarken och den egentliga expeditionens början. Bland annat färdades han efter den väg ”från Finnmark till stora världen” som före ångbåtarnas tidevarv ska ha gått efter ren till Haparanda. Forsén berättade i Radiotjänsts programtidning *Röster i Radio*, när ockupationen var ett faktum, att

[n]är jag for denna urgamla väg från Alta i trakten av Hammerfest över Kautokeino genom Finland till svenska gränsen – det blev sammanlagt mer än fem dagsresor efter ren i bitande kyla – så anade jag inte att denna väg och detta fortskaffningsmedel strax efter min hemkomst på nytt skulle bli Finnmarks normala, kanske enda möjlighet till förbindelse med yttervärlden. Det normala före ångbåtarna – det normala efter mineringen.²⁸

När man vid ett tillfälle vistades ett dygn i Johan Eiras kåta på fjällvidden i Kautokeino var de tre radiomän som installerade sig i ”lappbyn” med mikrofoner och kortvågssändare – de övriga deltagarna i expeditionen hade man lämnat bakom sig ”med inspelningsverket vid civilisationens sista utpost, en knuttimrad stuga vid Oskal på en mils håll”.²⁹

I sin återgivning av resan och dess strapatser ger Forsén ödmjukt uttryck för en odelad sympati med de människor han mött och beskriver hur lapparna ordnade sin tillvaro i samspel med renarna och naturens element. Han framhåller särskilt hur flyttlappen, med sin mobila fjällkåta, bättre kunde hantera sjukdomar och andra påfrestningar än de bofasta, vilket han själv uttrycker det, ”med stöd av en fast och uråldrig tradition. I kojan på kyrkbacken är han mera hjälplös. Här blir det gärna sämre med snyggheten, och så har sjukdomarna en god jordmån”.³⁰

Forséns slutsats blev att under de veckor som han och kollegorna tillbringade i Finnmarks fjällvidder blev de aldrig tröttna: ”Vi hann aldrig se oss mätta på de glesa björkarna, på de fantasirikt utsnidade renhornen, på norrskenet över snön. Vi kommer inte heller att glömma de dagar och nätter vi fått dela med våra värdar lapparna i deras kåtor.” Ett avsnitt i reportageserien, *Bland renar och lappbarn*, var ett ungdomsprogram och beskrev tillvaron för barnen i Kautokeino nomadskola.³¹ ”Det var något säregt friskt och älskligt över detta mikrofonreportage”, tyckte *Dagens Nyheters* recensent.³²

Det sista avsnittet i reportageserien, *Husmor i kåtan*, om en lappkvinnas bestyr med kläder, föda, hus och hem, sändes 3 juni 1940 dagtid kl. 14.45–15.00, alltså på ”husmorstid”.³³

Forséns norska programserie hade, lika litet som hans reportage från svenskbygderna i Österbotten strax före vinterkriget, kommit till som en manifestation för Norge i den aktuella situationen. Att de nu, under flera veckor omedelbart efter ockupationen av Norge, hördes i svensk radio ”kan på båda sidor om Kölen ha uppfattats som en medveten markering för Norge”, menar Lindal.³⁴ Sannolikt kom programserien därmed att skapa ytterligare sympati och uppmärksamhet i Sverige för Norges situation efter att ockupationen inletts den 9 april.

I övrigt hade den svenska radion nu slagit in på försiktighetens väg i rapporteringen om det av Nazityskland ockuperade Norge och Danmark, efter att det dagarna efter ockupationen hade förekommit en del programändringar i syfte att markera sympati för Norge.

Nyårsafton 1940

Att den svenske statsministern inte vågade nämna Norge uttryckligen i sitt radiotal den 12 april 1940 innebar inte att Norge helt och hållet försvann ur programtablåerna under året. Exempelvis sände Radiotjänst den 20 september 1940 kl. 19.30–19.50 ett program med *Norska romanser* sjungna av Unni Bugge-Hansen och med W. Witkowsky vid flygeln.³⁵

Radiotjänsts program för nyårsafton 1940 följde invanda traditioner och det allra mesta gick förstås i svenskhetens tecken. Klockan 21.00–22.00 fanns emellertid också "en mycket stilfull och i bästa mening gripande programpunkt" riktad till hela Norden, med titeln "*Jag vill leva, jag vill dö i Norden*". *Svensk nyårshälsning till fränderna i Danmark och Island, Finland och Norge*.³⁶ Här lästes dikter på svenska, norska och finska av Harriet Bosse, Ragna Jungdell och Ivar Kåge, och ett urval av nordisk musik framfördes av Göteborgs radioorkester under ledning av Sixten Eckerberg.

Radiochefen Carl Anders Dymling (som avgick vid utgången av 1942) erinrade i sitt inledningsanförande om de bittra händelser som inträffat sedan fem nordiska diktarstämmor för jämt ett år sedan, på nyårsafton 1939, tonade samman i svensk radio. "År 1940 har lärt oss hur omistligt det nordiska arvet är för oss alla, hur osynliga band, starkare någonsin, binda oss samman", framhöll Dymling i sitt radiotal.³⁷

Trondheims domkyrka 1941

Den svenska radion gick alltså försiktigt fram när det gällde främmande makter, kanske främst Hitler-Tyskland: "som det togs all hänsyn till, mer av solidaritet med regeringen än på direkta order. Det var knappt att vi fick låta en norrmän av den rätta ullen komma till tals inför en svensk mikrofon", konstaterar Olof Forsén.³⁸

Enligt Forsén kom en viss lättnad kring nyåret 1941. Vid ett sammanträde förklarade då föredragschefen Yngve Hugo att ordet, om än inte helt fritt, i alla fall var friare än förut. Hugo kunde nu, med sanktion från högre ort, uppmana till program av samnordisk karaktär. Forsén var emellertid skeptisk: "Jag kände mig ganska tveksam. Vi fick inte tala om Norden 1940, när det hade varit verkligen angeläget – varför skulle vi göra det nu? Sedan dess hade ett stort antal norrmän och danskar blivit berövade sina mottagare, det var bara i smyg som man vågade lyssna på svensk eller engelsk radio."³⁹

Dock kom ett program till stånd om Trondheims domkyrka som symbol för Norges enhet och samtidigt för alla de nordiska folkens samhörighet.⁴⁰ Det kom att sändas den 21 mars 1941 kl. 20.15–21.00 med titeln "*Det är så fagert i Trondheim att vila*". *Helig Olavs helgedom, en nordisk samlingspunkt*. Direkt efteråt, kl. 21.00–22.00, följde *Nordisk konsert* av Radiotjänsts symfoniorkester, med musik av bland andra norske Sverre Jordan, "Holbergssilhuetter" (orkesterminiaturer, op. 39).

Forsén berättar om Trondheimsändningen och hur den kom till. Han fick personer från skilda håll att vittna om domkyrkans betydelse som samlingspunkt för nordiska människor kring Östersjön och Nordsjön: "Vi fick skildringar av vallfärderna från öster och söder och väster. Men vi vill ju också få domkyrkan själv att höras."⁴¹ Forsén ringde därför, för första och enda gången under ockupationstiden, till Kringkastningen (NRK) för att åtminstone kunna få med domkyrkoklockorna i Trondheim och psalmsången vid högmässan. Jo, det kunde beviljas, blev svaret. Forsén väntade och väntade.

Dagen innan programmet skulle sändas fick han besked från Oslo. De kunde spela över en grammofonskiva med materialet efter dagsprogrammets slut. Kyrkklockornas ringning blev sålunda översänd till Radiotjänst, "och dem var det inget fel på". De fick psalmen också, "den var det inget annat fel på än att texten inte hördes – det var väl ingen riktigt norrmän som gick i kyrkan för

att höra en q-präst". Det hela var så hemligt att Forsén inte ens av den tekniker som förmedlade överföringen kunde få veta vilken psalm det var. Med hjälp av en norsk psalmbok letade han sig fram till nr 233 och 395, som har samma rytm. Kanske var det den här psalmversen som de inte skulle få erinras om i Sverige, tänkte han (ur "No livnar det i lundar"):

"Du vår med ljose dagar,
med lengting, liv og song,
du spår at Gud oss lagar
ein betre vår ein gong"

Att inte ens klockringningen fick direktsändas till Sverige, utan måste ske via inspelning i Oslo och nattlig överföring till Stockholm var väl också en försiktighetsåtgärd, antog Forsén: "om vi hade fått klockklangen direkt från Trondheim, så kanske det kunde ha stått någon i närheten av mikrofon och sagt ett hederligt ord."

En grundtanke i programmet var Lorentz Dietrichsons jämförelse mellan Norges öde och Nidarosdomens öde: "Norges storhet har gått tillbaka under domens förfallsperioder. Norge skall växa till styrka med kyrkans återupprättelse – och nu höll katedralen på att restaureras!"⁴² Alltså skulle också Norge återupprättas, fritt från förtryck, var andemeningen.

I *Dagens Nyheter* skrev signaturen –oll uppskattande om sändningen: "Om 'Helig Olovs [sic!] helgedom' som en nordisk samlingspunkt handlade ett vackert och rikhaltigt program på fredagskvällen, arrangerat av d:r Olof Forsén och rubricerat med folkvisans omkväde: 'Det är så fagert i Trondheim att vila.'⁴³ Skildringen gällde både Trondheims domkyrka och Olof den helige, Norges "rex perpetuus", ständige konung, som han kallades under medeltiden. Förutom Forsén själv, kyrkklockorna och orgeln fick lyssnarna under programmets gång höra många röster tala i det höga ämnet. Ur ett tidstypiskt tal som Lorentz Dietrichson hållit 1883 i den då delvis förfallna Nidarosdomen läste, fortsätter –oll, en norsk recitatör "ett minnesvärt brottstycke", varefter professor Axel Romdahl "i svepande drag och fantasiburna bilder beskrev denna seklernas tempelbyggnad, på vilken släktled efter släktled arbetat". Historieforskningens syn på Olofs gestalt som kung och helgon tolkades "med vetenskaplig och personlig pregnans" av professor Nils Ahnlund, som särskilt erinrade om de gamla pilgrimsvägarna genom Sverige till Trondheim och framhöll pilgrimsfanans betydelse i Medelpads landskapsvapen.

Professor Sverker Ek berättade vidare om legendernas och visornas Sankt Olof och ledde lyssnarna på en sagans och krönikans vallfärd längs Norges kuster. Hur Sankt Olofs-kulten vunnit utbredning och avsatt minnesmärken i Finland och Danmark klargjordes av professor Gabriel Nikander respektive museidirektör Otto Andrup. En i Stockholm befintlig Sankt Olofs-bild från mitten av 1200-talet analyserades "med fin inlevelse och lärdom" av antikvarien Carl af Ugglas, som bland annat fäste sig vid det visionära uttrycket i helgonets förändligade och svärmodiga ansikte.

Slutligen, skriver –oll, ljöd från Trondheims domkyrka melodin till "Härlig är jorden" – en "högtidligt vållande tonström, som fylldes av djup mening och stämning i detta allnordiska sammanhang". Man kan tänka sig att det var ett program som berörde många lyssnare.

"Norges dag"

Den från Sverige kommande Norgehjälpen kan delas in i två perioder: före och efter augusti 1942.⁴⁴ Då, i augusti, bildade ett 25-tal av Sveriges största organisationer på olika områden en kommitté

Försäljning av Norgenålen. *Såningsmannen*, *Svensk Familjejournal*, 9/5 1942

med namnet Svenska Norgehjälpen, med uppgift att omedelbart igångsätta en brett upplagd humanitär hjälpaktion för nödlidande norrmän.⁴⁵ Biståndet till Norge fick nu en helt annan omfattning än tidigare. Dessutom fanns, vid sidan av Svenska Norgehjälpen, andra svenska organisationer såsom Röda Korset, Riksförbundet Rädda Barnen och Norska Nationalhjälpens Svenska Kommitté.⁴⁶

Några månader därefter, söndagen den 15 november 1942, arrangerades i Stockholm hjälpaktionen "Norges dag", till stöd för det unga Norge – den svenska barnbespisningen i Oslo under kyrkans kontroll och det blivande svenska barnsanatoriet utanför Lillehammer: "Insamlingar i de mest skiftande former vädja då till nordiska broderskänslor och allas vår givmildhet."⁴⁷ Det förväntades att gatornas "grytor" och insamlingsbössorna på restauranger, teatrar och biografer fylldes med svenska kronor. Även genom försäljningen av Norgenålen och svenska diktares samlingsverk *En broder i nöd* hoppades man få in en vacker summa. Det gick också bra att sätta in ett belopp på Norgehjälpen

Stockholmskommittés postgironummer 3450. På aftonen hölls Norgesoaré i Konserthusets stora sal i Stockholm, med det svenska kronprinsparet bland publiken, där kollekt togs upp som ytterligare en manifestation av svensk vilja att bistå i nöd.

Dagen innan aktionen, den 14 november, riktades en radioappell till stockholmarna i *Dagens eko* av ordföranden i Norgehjälpen Stockholmskommitté, redaktör Fredrik Ström, och av ombudsman Nils Goude i Svenska Norgehjälpen.⁴⁸ Där meddelade bland annat redaktör Ström att Svenska Norgehjälpen 150 lokalkommittéer under hela hösten skulle anordna en rad tillställningar till förmån för Norge.⁴⁹ "Med enastående offervillighet mötte Stockholm upp på 'Norges dag', som blev en av de starkaste gåvodagarna på länge. Insamlingsgrytorna fylldes snabbt av små och stora slantar", kunde *Svenska Dagbladet* konstatera dagen efter aktionen, den 16 november 1942.⁵⁰

Protest mot judeförföljelserna i Norge

Strax mörknade det igen, efter att den tyska regimen i Norge den 18 november 1942 utfärdat ett dekret om att alla "hel-, halv- och kvartsjudar" skulle anmäla sig för registrering i de kommuner där de bodde.⁵¹ Den norska kyrkan vädjade till Quisling att ställa in judeförföljelserna, men förgäves. Dagen efter kyrkovädjan genomförde Quislings polis och tyskarna massarresteringar av judar, och uppåt 800 av dem fördes ombord på fartyg som skulle föra dem till Polen och koncentrations- och utrotninglägren. Ungefär hälften av de 2 100 norska judarna lyckades fly, de flesta till Sverige.

En och en halv vecka senare, den 28 november, kom föredragschefen Yngve Hugo in till Olof

Forsén "med djupt bekymrad min".⁵² Hugo var upprörd över judedeportationerna från Norge, med tusen oskyldiga människor förda mot okänd ort och okända öden. Vad kunde de på radion göra åt detta? "Ingenting, inte ens en protest, för radion skulle vara neutral som vanligt", förmodade en tämligen desillusionerad Forsén. Dock kanske det fanns en möjlighet ändå – den stundande radiogudstjänsten dagen efter.

Den som skulle predika vid högmässan i radio söndagen den 29 november var biskop Gustaf Aulén i Strängnäs. I Ingvar Anderssons frånvaro var Forsén den på radion som hade kontakten med talarna i andakter och gudstjänster. Efter mycken tvekan ringde Forsén upp biskop Aulén och erinrade om den norska situationen. Forsén kunde strax konstatera att biskopens indignation var hetare och heligare än hans. Aulén ville dock först försäkra sig om att han hade kyrkorådets och ärkebiskopen Erling Eidems sanktion. Eftersom det var den första söndagen i advent var det planerat att texten skulle handla om hur Jesus som vuxen rider in i Jerusalem för att fira den judiska påsken, den händelse som skedde alldeles innan det vi firar under påsken: "Han kommer ridande på en åsna och vill frid och fred istället för död och blod."⁵³

Det visade sig att ärkebiskopen hade samma inställning till frågan som Aulén och Forsén, att det som nu hände i Norge var förfärligt och borde uppmärksammas.

Efter inledande ord i sin radiopredikan om hur Jerusalems folk hyllade Jesu intåg sade Aulén:

Men trots all denna hyllning är hans storhet alltfört dold i ringhet och hans makt en makt i det fördolda. Här i världen regera andra makter. [...] Våldet triumferar. Också de bud som bilda själva grundvalen för vår mänskliga sammanlevnad, de mest elementära buden, trampas hänsynslöst under fötterna. Var dag kommer med nya skräckbilder. Nu senast fingo vid budskapet om hur rasförföljelsens ohyggliga smitta spritt sig till och med upp till vår egen nord, om hur värnlösa judiska män och kvinnor jagas som villebråd. Det finns till synes ingen gräns för hur djupt människor som förblindats av hat kunna sjunka. Mörkret ligger tätt över den arma jorden, som är fylld av förödelsens styggelse.⁵⁴

Redan vid krigsutbrottet 1939 hade en skrivelse gått ut till de präster som brukade medverka i radio, och som kom att gälla under hela kriget, med uppmaning om att "den strängaste återhållsamhet iakttages med alla uttalanden, som på ett eller annat sätt, direkt eller indirekt, kunna äventyra Sveriges goda förhållande till främmande makter. [...] Allt som kan uppfattas eller tolkas som anspelningar på det aktuella världsläget, bör i ord, uttryck och ton formas med den största

«Ökad hjälp kan rädda Norges folk».

Författaren Gunnar Reiss-Andersen läser sin prolog vid mikrofonen på Skansen. Svenska Dagbladet 17/5 1943.

försiktighet.”⁵⁵ Aulén kunde därför inte nämna Norge vid namn, men de flesta lyssnare torde ha förstått vilket land han talade om.

I detta mörker fanns ändå glimtar av ljus som inte helt kunde kvävas, framhöll Aulén, som förstås ville ingjuta hopp och tro hos lyssnarna. Genom liknelser och i mer eller mindre symboliska ordalag gav han exempel på uthållighet och motstånd, och framhöll att det otvivelaktigt var ”vår dyrbara förpliktelse att när rättfärdighetens enklaste bud förtrampas fast och osvikligt slå vakt kring den helgd som Guds lag äger. Och det är likaledes vår dyrbara plikt att inför all sönderslitenhet, inför hat och bitterhet, som nu växa skyhöga, värna gemenskapens och försonlighetens heliga sak.”

Ockupationens treårsdag

Radiotjänst bringade den 9 april 1943 händelserna i erinran genom nordiska programinslag. Gabriel Alw, känd recitator i radio, läste som *Dagens dikt* ”Det eviga” av Esaias Tegnér från 1810, omedelbart följd av programpunkten *Dagens melodi* med sista satsen i Griegs piano-konsert.⁵⁶ Som extraskiva efter förmiddagens rapporter hade man valt ”Våren” av samma kompositör. I skolradioprogrammet senare på förmiddagen sjöng en kör under ledning av musikdirektör Waldemar Åhlén bland annat de danska och norska nationalsångerna.

I det kommenterande aktualitetsprogrammet *Dagens eko* återutsändes biskop Manfred

Björkquists tal vid minnesgudstjänsten i Storkyrkan över de fallna normännen (Storkyrkan ligger i anslutning till Stockholms slott). Radioprogrammet denna dag, den 9 april 1943, fick sedan en stämningsmättad avslutning, då Danmarks, Finlands, Islands, Norges och Sveriges nationalsånger spelades som en markering av den nordiska samhörigheten.

Strax därpå, söndagen den 16 maj, blev det en gemensam Norgedag för hela Sverige. Dagen hade fastställts med hänsyn till att nationaldagen den 17 maj inföll på måndagen. På ett par hundra platser i landet anordnades möten, konserter och festligheter av olika slag och i samband därmed insamlingar för de nödlidande norska barnen.⁵⁷ Svenska fotbollförbundet hade riktat en maning till sina 2 500 klubbar att spela för Norge den 16 maj. En liten norsk flagga av papper såldes till ett pris av 25 öre, med mera.

I Stockholm firades Norgedagen på Skansen, där ett högtidsprogram också sändes i radio kl. 13.00–13.50. Den norske författaren Gunnar Reiss-Andersen läste en prolog, varpå ordföranden

40000 besökte Skansen på Norges dag

Prins Wilhelm talar på Skansen vid Norges dag. Svenska Dagbladet 17/5 1943.

i Svenska Norgehjälpen och LO, August Lindberg, höll hälsningstalet. Därefter höll prins Wilhelm högtidstalet, där han uttryckligen framhöll kampen för Norges frihet.⁵⁸ Prins Wilhelm var, förutom kungens son, också känd som författare och dokumentärfilmare med ett starkt antinazistiskt patos. Hans farfar var den siste unionskungen Oscar II. Prins Wilhelm var född 1884 och således prins av Sverige och Norge i 31 år, fram till unionsupplösningen 1905. Efter kriget, 1947, tilldelades prins Wilhelm av kung Haakon VII det norska frihetskorset "för fremragende fortjenester av Norges sak under krigen".⁵⁹

Nyhetskommunikéer på norska, danska och finska

Radiotjänst hade efter en blygsam start 1939 kommunikéer på svenska, engelska, tyska, franska, italienska och spanska. Efter önskemål från Radiotjänsts styrelse svarade utrikesdepartementet (UD) för färdigställandet av dessa kommunikéer, men officiellt var det programbolaget, Radiotjänst, som hade ansvaret. Kommunikéer riktade till ett ockuperat grannland var ännu så sent som i slutet av 1943 för riskabelt. Dock hade det i oktober samma år lagts fram ett förslag om att starta regelbundna danska nyhetssändningar från Stockholm. Förslaget kom från dåvarande överståthållaren Torsten Nothin, som på uppdrag av Föreningen Norden föreslog Radiotjänst att inleda danska nyhetssändningar, eftersom många av flyktingarna hade uppenbara svårigheter att förstå de svenskspråkiga sändningarna.⁶⁰

Ett år senare, i oktober 1944, kom dessa planer att realiseras.⁶¹ Intendent Sven Wilson på Radiotjänst ansåg emellertid att det var olämpligt med uteslutande danska sändningar och föreslog för styrelsen även norska och finska nyhetssändningar. Bakom hans förslag låg också "tanken

att lägga grunden till ett nordiskt samarbete efter kriget. De utsatta grannlänternas förväntningar på Radiotjänst hade inte alltid kunnat uppfyllas, vilket man var väl medveten om i radioledningen.⁶² Radiotjänsts styrelse godkände förslaget. Det fanns vid denna tid ett stort antal norrmän, danskar och finnar i Sverige. *Dagens Nyheter* skrev: "Med hänsyn till dessa vänner från grannländerna, som nu befinner sig hos oss, och även med tanke på lyssnarna i Danmark, Norge och Finland kommer nu Radiotjänst att tre gånger i veckan, måndag, onsdag och fredag, på danska, norska och finska sända en kort översikt av de aktuella händelserna i Sverige, med särskild hänsyn till det som kan intressera de olika kategorierna lyssnare."⁶³ Sändningarna hade samma rubrik, *För nordiska lyssnare*, med sändningens språk angiven inom parentes, (på finska) (på norska och danska) etc.

Sändningarna på finska gavs, på grund av tidsskillnaden, kl. 16.50 – före det ordinarie programmet början – medan sändningarna på norska och danska kom omedelbart efter de ordinarie nyhetsrapporterna kl. 22, alltså omkring kl. 22.15. De skulle vara cirka åtta minuter vardera och sändes på alla svenska stationer på långvåg, mellanvåg och kortvåg. Uppläsare från de olika länderna medverkade, och valet av redaktörer skedde i samråd med respektive legationer i Stockholm. De norska sändningarna skulle skötas av redaktören på *Dagbladet* Arne Østvedt, de danska av Niels Grunnet och de finska av Vilhelm Zilliacus.⁶⁴

I förhandlingar med redaktörerna från de tre länderna fastslogs att programpunkten *För nordiska lyssnare* var svensk och att Radiotjänst hade ansvaret för den: redaktörerna skulle uppträda som Radiotjänsts medarbetare och manuskripten kontrolleras av Sven Wilson. Vidare fick ingen svensk inledning av sändningarna äga rum, utan uppläsarna från de tre länderna skulle själva svara för på- och avannonsering. Det var också viktigt att full anonymitet tillförsäkrades dem som arbetade med dessa sändningar, så att anhöriga i Norge och Danmark inte kom till skada. Avsikten med sändningarna var att redogöra för den svenska inställningen till dagsproblemen och för Sveriges deltagande i det nordiska arbetet. Varje sändning skulle utformas så att man särskilt tog hänsyn till vad som intresserade respektive nation samt gav praktiska upplysningar till flyktingar i Sverige.

De riktlinjer som Radiotjänst drog upp frångicks efter en tid. Göran Elgemyr skriver: "Grunnet betecknar den första tidens nyhetssändningar som neutrala, sedan blev de mindre neutrala, för att till slut bli absolut oneutrala. Från Tyskland hade Sverige ingenting längre att frukta. Också Arne Østvedt intog snart en friare inställning till de riktlinjer som hade dragits upp för de nordiska sändningarna."⁶⁵ Eftersom Østvedt var medarbetare vid det norska presskontoret i Stockholm dröjde det inte länge förrän han utnyttjade kontorets omfattande material, som bland annat hämtades från illegala tidningar, kurirer och gränskorrespondenter.

"De norska sändningarna blev också mycket populära", fortsätter Elgemyr – de norska flyktningarna uppfattade Østvedts programpunkt som "sin" sändning och genom brev fick han veta att det rädde fullkomlig stillhet och uppmärksamhet i de norska flyktningbarackerna när sändningen kom.⁶⁶ Av de många breven till Østvedt framgick att han också hade många lyssnare i Norge, trots de stora riskerna. Även svenska lyssnare skrev till honom. För svenska radiolyssnare blev de nordiska sändningarna ett komplement till TT:s (Tidningarnas Telegrambyrå) ordinarie nyhetssändningar i radio. "De norska utsändningarna på kvällarna har många gånger varit högtidsstunder och det är med stor saknad man nu mister dem", skrev en lyssnare i Avesta.⁶⁷

Något paradoxalt uppstod en konkurrenssituation för den norska radion i London när Radiotjänst öppnade egna nyhetssändningar på danska, finska och norska den 9 oktober 1944. Det norska programmet från BBC hade börjat våren 1940 som tre dagliga sändningar på sammanlagt 40 minuter. Sändningstiden ökade, och från hösten 1943 utgick fem sändningar per dag på sammanlagt

1 timme och 45 minuter, med cirka 25 procent repressändningar inräknade.⁶⁸ Hösten 1944 var Londonradion etablerad som ett fast organ för hemmafrontledningens paroller.

Samtidigt samlade Arne Østvedt, som alltså hade avdelats att sköta de norska nyheterna varannan dag i svensk radio, en överraskande stor publik. Hans Fredrik Dahl (1999) skriver:

Ikke bare oppfattet de norske flyktningene i Sverige disse norgesnyhetene som "sin" sending, hva de også var ment som. Også hjemme i Norge var tilslutningen stor. Programmet gikk nemlig over samtlige svenske stasjoner og kunne derfor enda lettere tas inn enn BBC; dessuten ble det svenske programmet såvidt vites ikke forstyrret av tyske støysendere på samme måte som BBC.⁶⁹

Konflikten handlade om ledarskapet över hemmafronten i Norge, och Toralf Øksnevad vid Londonradion blev irriterad över de norska nyhetssändningarna från Stockholm och deras popularitet. För Londonradion gällde det att "bevara sin position" som ledande norsk radio, eftersom man befarade att intresset för de egna sändningarna annars skulle försvagas.

Från april 1945 gick Østvedts nyhetsöversikter dagligen i svensk radio.⁷⁰

Den norska veckan i Sverige

Av en tillfällighet råkade dessa nordiska nyhetskommunikörer i svensk radio börja just i samband med Norska veckan i Sverige, som kännetecknades av en rad sammanträffanden mellan norska och svenska yrkesmänniskor och som inleddes med en journalistträff på Publicistklubben i Stockholm.⁷¹ Den Norska veckan i Sverige återspeglades i det svenska radioprogrammet med en hel del norska program.

Det började söndagen den 8 oktober 1944 med en sändning av Ibsens *Peer Gynt* i regi av den norske skådespelaren och teaterchefen Hans Jacob Nilsen, medan huvudrollen för första gången i radio utfördes av den svenske skådespelaren och regissören Gabriel Alw. Det var dagen före starten av de norska, danska och finska nyhetskommunikörerna, som alltså skedde måndagen den 9 oktober. Någon norsk ensemble för den väldiga uppgiften att framföra *Peer Gynt* hade tydligen inte stått att få, "men Hans Jacob Nilsen, som häromåret själv så framgångsrikt gestaltade titelrollen på Operan och under en landsortsturné, svarade för regien med all den fina lyhördhet för verkets anda, som man kunde vänta. Karl Ragnar Gierows ypperliga översättning och radiobearbetning förhöjde avlyssnandets njutning", skrev *Svenska Dagbladets* recensent, signaturen Eveo, som även

Norsk vecka inledd med journalistträff. *Dagens Nyheter* 10/10 1944.

ansåg att Stockholms radioorkester och en kör bidrog till att Griegs musik kom till sin rätt och att det hela var en "ståtlig upptakt på Norska veckan".⁷²

En helnorsk konsert gavs den 11 oktober, då Eva Gustavson, en norsk-amerikansk sångerska (mezzosopran), tillsammans med Ingemar Liljefors framförde kompositioner av Grieg. Den 12 oktober dirigerade Hugo Kramm, tidigare musikchef i den norska radion, en norsk konsert med Göteborgs orkesterförening. Även skolradion erinrade om Norska veckan genom ett program om Norge av Arne Okkenhaug den 12 oktober kl. 13.00.

Som en epilog till Norska veckan sändes den 18 oktober kl. 20.20–21.05 ett särskilt norskt program under rubriken *Medan vi väntar*, där Radiotjänsts två ledande radioreportrar, Sven Jerring och Olof Forsén, gick igenom upptagningar från tidigare radioreportage och presenterade dessa minnen "från fredsvisiter i vårt västra grannland".⁷³ Det handlade alltså om en återblick på tidigare svenska reportagebesök i det ännu fria Norge, som man snart hoppades skulle bli fritt igen, om en väntan på fred och fredliga kommunikationer. "Det kändes onekligen märkvärdigt att återigen få höra talas om norsk idrott och Holmenkollen", tyckte signaturen –oll i *Dagens Nyheter* i sin recension av programmet.⁷⁴ Sven Jerring förmedlade bland annat intryck från 17 maj-firandet i Oslo 1934, som direktsändes kl. 17.30–17.45 den dagen. Radiotjänst sände senare på kvällen även från invigningen av Skandinavien's nordligaste radiostation i Vadsø, liksom från ett besök i stadens fiskarhamn kl. 23.00–00.15.⁷⁵

För Forséns hade, fortsätter –oll, norska resan 1936

avsatt spår i skildringar, dels från Svolværs fiskehamn, dels från ett lapplägar i Kautokeino. Nu vet väl en trogen lyssnare knappt hur många gånger han hört d:r Forsén tacka för kaffe och prata om renar i en lappkåta. Men det tekniskt fina med inspelningen i Kautokeino var att den gjordes i 40 graders kyla och på kortväg. För övrigt erfor man den egendomliga känsla av hälften dröm, hälften verklighet som födes vid repetition av något som begav sig då vi var åtta år yngre.

Nu var det bara ett drygt halvår kvar till fredens ankomst.

Kriget tar slut

Söndagen den 6 maj 1945 stod det klart att det inte skulle ta lång tid innan Norge, liksom Danmark, åter skulle bli fritt. Därför gällde det för Radiotjänst att omedelbart förbereda ett värdigt radioprogram om Norge, vilket kom att sändas dagen därpå under den stora glädjedagen, den 7 maj, då man fick bekräftelse på att Norge var fritt, även om kapitulationen och freden i Europa under andra världskriget blev officiella först den 8 maj.

"Det blev lättare än vi hade anat att samla en rad inspirerade röster", mindes Forsén.⁷⁶ Domprosten i Nidarosdomen, Arne Fjellbu, fanns i Stockholm, det visste man, och Forsén lockade honom från middagen "hos en något kostnadsrad pastor primarius" Olle Nystedt, som inte riktigt förstod varför måltiden skulle avbrytas. Fjellbu kom i alla fall omedelbart till radiostudion. Medverkade gjorde också Didrik Arup Seip, professor i språkvetenskap vid Oslo universitet och nyss anländ till Sverige efter alla vedermödor i fängelser och koncentrationsläger. Även han "var genast beredd att sätta sig ner för en glädjesuck på Norges befrielsedag".

Ännu en av Norges frihetskämpar, författaren och lyrikern Arnulf Øverland, nådde man i Stockholm, där han låg sjuk på Grand Hotel. Radiotjänsts medarbetare Palle Brunius sökte upp honom och kunde inte få någon intervju, men fick en uppläsning av den dittills opublicerade dikten

"Fra Sachsenhausen kommer vi". Det var från Sachsenhausen diktaren kom, "och när han läste så kändes det som om alla fasorna från de tre fångårn hade bränt i hans strupe", skriver Forsén.⁷⁷ Förutom dessa deltog ett antal svenska personer i programmet, bland dem författaren Eyvind Johnson och biskop Gustaf Aulén. Denne befann sig på annan ort och kunde alltså inte närvara i studion, men gjorde sig beredd för ett anförande som kunde spelas in av en radiobil.

I *Dagens Nyheter* ansåg man att den som satt hemma vid sin radio på Norges frihetsdag – och Europas – inte behövde känna sig alltför långt borta från händelsernas centrum. Sedan det stora budskapet om freden anlänt och vidarebefordrats genom extra utsändningar lades den tidigare utannonserade programtablån nästan helt om. Allt fick anknytning till det som hade hänt och till glädjen däröver.

Bland de som talade i radio den 7 maj fanns kung Gustaf V, statsminister Per Albin Hansson och utrikesminister Christian Günther.⁷⁸ Sedan Kungssången spelats kopplades kungens mikrofon in kl. 19.30 på Drottningholms slott strax utanför Stockholm. Kungen sade bland annat: "Jag och vi alla gemensamt önska uttala vår varma lyckönskan till Danmark och Norge att våra nordiska grannar efter dessa långa och prövande år åter blivit fria och självständiga nationer, så som jag hoppas till lycka och välsignelse för Nordens framtid." Den svenske kungens slutord var: "Måtte Den Högste allt fortfarande hålla sin skyddande hand över vårt älskade fosterland."

I statsminister Hanssons tal återfanns bland annat följande formuleringar:

Det känns som om en lång mardröm äntligen släppt sitt tag och vi åter kan andas. Ehuru vi svenskar icke varit direkt indragna i den stora striden, erfar vi starkt vad detta betyder även för vårt land och folk. Att vad som skett också betyder Norges befrielse ger ett särskilt djup åt vår glädje. Att Norge åter är fritt, betyder att ett fritt Norden åter uppstått. Vår känsla inför denna utsikt fick en stark utlösning när för några dagar sedan budet kom om att Danmark återvunnit sin frihet. Men glädjen dämpades dock av besvikelsen över att icke Norge samtidigt fått sitt fribrev. Nu när detta kommit, är glädjen fullständig och kan ohämmat flöda. Den strömmar i dag med hela sin fullhet Norge till mötes.

Utrikesminister Günther lyfte också fram grannländernas befrielse:

Det är lönlöst att försöka beskriva den överväldigande känsla av lättnad och befrielse som griper oss vid underrättelsen att kriget i Europa äntligen efter alla dessa års lidanden och ångest nått sitt slut. Visserligen har vårt land haft det oskattbart lyckliga ödet att undgå att dras med i striden, men vi har mer än en gång varit hotande nära, och ända in i det sista har det varit ovisst, om vi skulle kunna fullfölja vår fredliga kurs. Dessutom upplever vi våra broderfolks befrielse så starkt att det tycks oss vara från våra egna sinnen och lemmar som bojorna lyftes.

Författaren Eyvind Johnson "sade varma och enkla ord och läste en dikt från de hårda åren", medan professor Didrik Arup Seip, "den tappre universitetsrektorn som varit inspärrad i tyskt koncentrationsläger, underströk lugnt de trogna normännens beslut att åter bygga upp ett så välordnat samhälle som de hade före april 1940".⁷⁹ Arnulf Øverland talade från sin sjuksäng och reciterade "en storartad 'marschsång' som han skrev när han var internerad. Vidare betygade biskop Aulén att han erfarit 'en oändlig befrielse', att 'en soluppgång besökt Norge', och att 'den vanvettiga brutalitetens tid har gått till ända'. Och biskop Arne Fjellbu lät höra sin manliga norska stämma över samma

outtömliga ämne.”

Utöver sådana personliga vittnesbörd förekom också historiska redogörelser och betraktelser: ”dels Bo Enanders beska återblick på Norges ockupation i *Dagens eko*, dels en extra krönika av Yngve Lorents över Hitlers förlorade krig – man misstar sig knappt om man säger att dr Lorents föreföll ovanligt väl disponerad.” Vidare inströddes aktuella reportage både från den norska gränsen, från Köpenhamn och från Stockholms gator – i den svenska huvudstaden uppsöktes bland annat värdinnan på den norska matsalen på Åsögatan.

I *Dagens Nyheter* kunde tidningens utsända reporter i Oslo, med utgångspunkt i händelserna den 8 maj, meddela att desorganisationen i de tyska förbanden föreföll ha gått långt, med tyska soldater som irrade omkring på landsvägen Magnor–Oslo. Det första tecknet på den tyska upplösningen gavs redan vid tullstationen i Magnor, där några tyska soldater ägnade sig åt byteshandel:

”Det gällde att byta ett par radioapparater mot sprit. Ett par av tyskarna vi talade med verkade ännu bedövade, nästan ett dygn efter meddelandet om kapitulationen, som de fått via svenska radion!”⁸⁰ Radion hade också kommit tillbaka till Norge: ”Överallt, på gator, vägar och torg, ser man folk känka hem sina kära radioapparater efter fem års magasinering hos polisen – tillbaka till hemmet, som hädanefter skall genljuda av ord och toner.”

Svenska frihetsgåvan till Norge

Efter att den tyska kapitulationen hade kungjorts sändes på eftermiddagen den 7 maj i radio ett upprop om ”Svenska frihetsgåvan till Norge”, vilket markerade starten för insamlingen.⁸¹ Initiativet hade tagits av Radiotjänst och Svenska Norgehjälpen. Vädjan fick ett kraftigt gensvar: redan första kvällen inbringade insamlingen 552 000 kronor (motsvarande cirka 14,5 miljoner kronor år 2025). ”Då Sveriges radio nu bringat budskapet om Norges befrielse har detta utlöst jubel och glädje över hela vårt land”, hette det i uppropet, och vidare:

Många enskilda svenska medborgare liksom även organisationer och företag känner ett starkt behov att ge uttryck för sina känslor i denna efterlängttade stund. Sveriges radio och Svenska Norgehjälpen föreslår att denna starka önskan får ta formen av en frihetsgåva till Norge. Frihetsgåvan bör bli av bestående värde och minna om vår beundran och tacksamhet.

Man tänkte sig till exempel att uppföra ett sjukhus, som ett sätt att bidra till att lösa några av de många svåra problem Norge nu stod inför. Det betonades att hela det svenska folket säkert ville vara med om frihetsgåvan till Norge. För dem som hade vänner där erbjöds också möjligheten att sända en personlig hälsning, vilken Svenska Norgehjälpen förmedlade genom en konstnärligt utformad hälsningsskrift. Den hade utarbetats i samarbete mellan konstnären, professor Isaac Grünewald, och författaren Eyvind Johnson. Den löd:

Norge är fritt, och svenska hjärtan jubla med de norska. Vi hälsar det fria Norge. Under ockupationens långa år följde vi med gripenhet och beundran norrmännens kamp för friheten, vi kände ångest och vrede tillsammans med er, och tillsammans med er hoppades vi på det norska folkets frihetsdag. Nu har den dagen kommit, och över gränsen till broderfolkets land går vår hälsning:

*Och fjället ska bära Din frihet,
fjorden spegla Din fred
och landet ska vara Ditt eget
åter, i nya led!*

Den som ville bidra till insamlingen kunde sända in valfritt belopp till Svenska Norgehjälpen i Stockholm, postgiro 900774, och märka talongen med "Frihetsgåvan till Norge". Radioappellen avslutades med orden: "Låt den svenska frihetsgåvan till Norge bli ett fullödigt uttryck för den sympati och beundran vi känner för det norska folket." Insamlingen till Frihetsgåvan uppgick så småningom till cirka elva miljoner norska kronor, varav Svenska Norgehjälpen bidrog med fyra miljoner. Efter överenskommelse mellan länderna användes gåvan till att uppföra och utrusta barnsjukhus: en hel klinik i Oslo och en i Bergen, samt barnavdelningar vid sjukhusen i Bodø, Narvik och Tromsø.

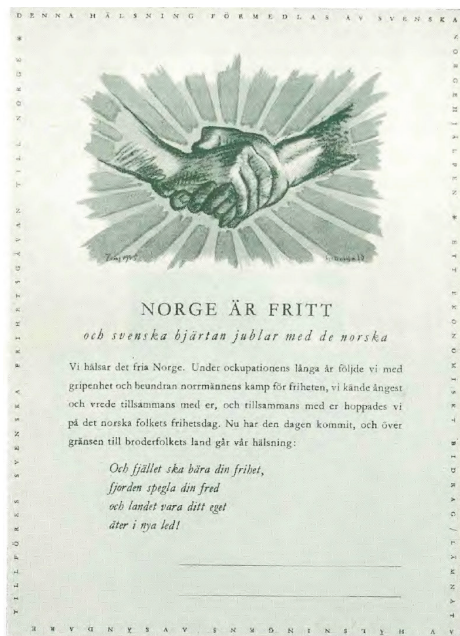
I anslutning till detta riktade ärkebiskop Erling Eidem i radio en uppmaning om klockringning i Sveriges kyrkor under en halvtimme med början kl. 8 på morgonen dagen därpå, den 8 maj, den officiella fredsdagen. Den 8 maj firas fortfarande i Norge som befrielsedagen efter den tyska okupationen.⁸²

Fredstelegram genom Sverige

Telegramtrafiken i Sverige efter fredens ankomst blev omfattande. Detta gällde särskilt Köpenhamn och Oslo, till vilka man fram till slutet av maj 1945 expedierade 2 000–3 000 telegram per dag, jämfört med normalt omkring 300. Sedan cirka tredje veckan i maj bistod man dessutom London och New York med vidarebefordran av telegram till de båda skandinaviska huvudstäderna, varvid enbart från New York till Oslo transiterades 8 000 telegram under loppet av en vecka. Telegrammen mottogs via radio och vidarebefordrades med teletype, d.v.s. fjärrskriftmaskin. Därutöver assisterade man Oslo med telegram i motsatt riktning, vilket säger något om trafikens omfattning, särskilt med tanke på att Oslo dessutom hade sin egen radioförbindelse i drift. Genom att arbeta dygnet runt hade man dittills lyckats motsvara förväntningarna, vilket bland annat framgick av "ett mycket artigt och uppskattande tacktelegram som vi i måndags [28 maj] mottog från London", berättade en stolt telegramkontrollör.⁸³

17 maj i svensk radio

Från svensk sida blev Norges nationaldag, den 17 maj, en hyllnings- och avskedsdag för de norska gäster som snart skulle återvända hem. Svenska Norgehjälpen i Stockholmskommitté ordnade då, i samråd med den norska legationen, Det norske samfund och Nordiska museet, omfattande

Frihetsgåvans "brevtelegram" med text av författaren Eyvind Johnson och vinjett av konstnären professor Isacc Grünwald.

festligheter på det nationella folk- och friluftsmuseet Skansen samt en utställning på Nordiska museet.⁸⁴

Dagen inleddes kl. 12 på Skansen med gudstjänst i Seglora kyrka för de norska gästerna. Klockan 16 högtidlighölls nationaldagen med ett norskt festprogram på Orsakullen, med medverkan av flottans musikkår samt tal av den norska ministern August Esmarch och författaren Arnulf Øverland. Klockan 20 ägde den stora avskeds- och hyllningsfesten rum på Sollidenscenen.

I svensk radio firades Norges nationaldag med ett festprogram i Konserthusets stora sal samt ett reportage av Sven Jerring från 17 maj-festligheterna i Oslo. Jerring reste dit med ett av greve Folke Bernadottes vita Röda Kors-flygplan och landade på Fornebu flygplats i Oslo blott en halvtimme efter det att tyskarna lämnat landet. Ombord på planet fanns även Folke Bernadotte själv, som skulle besöka ett fångläger, och dennes sekreterare Barbro Wessel, som sedermera kom att bli Sven Jerrings hustru, det var så de möttes.⁸⁵

Jerring vandrade omkring i 17 maj-tåget med en liten mikrofon, fångade ramsor och intervjuade bland annat den skottsskadade muraren Arnold Hansen, som fördes fram i 17 maj-tåget på en bår, hållande den norska flaggan.⁸⁶ De svenska radiolyssnarna fick också höra både kung Haakon VII, kronprins Olav och studentkårens ordförande.

Även aktualitetsprogrammet *Dagens eko* präglades av firandet av Norges nationaldag.

Docent Gunnar Heckscher hade ett inlägg om den historiska bakgrunden till 17 maj, vilket *Dagens Nyheter* bedömde som "utmärkt". En uppskattning av den svenska humaniteten kom också till uttryck i *Dagens eko*-sändningen. En av Oslos främsta läkare yttrade där att, näst Torgny Segerstedt – den främste motståndaren till den svenska samlingsregeringens eftergiftspolitik gentemot Nazityskland – hade, återgav *Dagens Nyheter*, "ingenting skapat en sådan svensk goodwill som våra hjälpsändningar. Det sjukhus som planeras genom frihetsgåvan skulle ytterligare stärka banden. Det behövs för de sjuka från fånglägren, där särskilt tuberkulos och dysenteri härjat. Och det behövs för barnen. Barnläkarna har länge klagat över bristen på sjukhusplatser i Oslo."

Dagens Nyheter fann det också lämpligt att i samband med frihetsgåvan "sticka in ett litet lovord till den anonyma hallåman som sköter dess annonsering i radio. Han har faktiskt tagit loven av de numera detroniserade dagsnyheterna. [...] Ledaren av den norska dagsöversikten tog farväl. Han blir saknad." Här kan knappast någon annan än Arne Østvedt avses.

Til syttende mai

Köp några stycken norska pappersflaggor att ha till hands när Ni i morgon går ut för att fira Norges "syttende mai". De äro i format 27×17 cm., på stång, och kostar

pr styck	25 öre
Pr dussin	2:75

Leksaksavdelningen, 2 tr.

Annons för norska flaggor i varuhuset NK i Stockholm inför 17 maj. Svenska Dagbladet 16/5 1945.

Svenska Flaggans dag 6 juni

Den 4 juni 1945 inledde professor Didrik Arup Seip, framstående filolog, rektor vid Oslo universitet och en förgrundsgestalt inom den norska intellektuella motståndsrörelsen, en serie föredrag i svensk radio om sin fångenskap under den tyska ockupationen. Han hade arresterats och avsatts som rektor redan 1941.

Seips första föredrag i serien hade träffande rubricerats "Från Oslo universitet till Möllergaten" (ska vara Møllergata), vilken under ockupationen användes av ockupationsmakten och NS (Nasjonal Samling) som centralfängelse och tortyrkammare.⁸⁷ Samma dag, den 4 juni 1945, blev Seip hedersdoktor vid Köpenhamns universitet tillsammans med bland andra Folke Bernadotte och universitetskansler Östen Undén, i samband med att universitetet firade Danmarks befrielse.⁸⁸

Dagen efter, 5 juni kl. 17.35–18.00 sändes en litteraturkrönika av Philip Houm, Oslo, om *Den litterära situationen i Norge just nu*.⁸⁹ Houm var åren 1939–1945 universitetslektor i Sverige.⁹⁰

Ytterligare en dag därpå, den 6 juni, var det Sveriges nationaldag, eller Svenska Flaggans dag, som den ännu kallades och som detta år firades i tecknet av Nordens frihet och fred. Under rubriken "Svenskar och norrmän har förts närmare samman" återgav *Svenska Dagbladet* det tal som Norges utrikesminister Trygve Lie höll denna dag i norsk radio, i vilket han bland annat yttrade:

Med anledning av Svenska flaggans dag är det mig en glädje att nu strax efter den norska regeringens hemkomst få tillfälle att hålla detta lilla tal. När vi, som just kommit hem utifrån, se barnen här hemma, se att de dåliga livsmedelsförhållandena icke har givit dem varaktigt men, gå våra tankar till Sverige och Danmark, och då vi möta de tusentals landsmän som trots alla lidanden ändå ha kommit hem i långt större antal och genomgående vid långt bättre hälsa än fallet är med de andra olyckliga som blevo deporterade till det tyska nazisthelvetet, då går åter igen vårt varma tack till Sverige, till Svenska röda korset, till H. K. H. prins Carl och till greve Folke Bernadotte. Men jag måste framföra ännu ett tack. Det gäller de 50 000 norrmän som hade deltagit i hemmafrontens kamp och som då det blev för hett för dem funno en fristad i Sverige, där många av dem fingo tillfälle att utbilda sig till fortsatt insats för Norges sak. Allt detta som gjorts, dels offentligt och dels privat, har fört svenskar och norrmän närmare samman.⁹¹

Om man undantar utrikesminister Lies radiotal förekom i Oslo inga andra officiella inslag än att

Sven Jerring (till vänster) i Oslo 17 maj. *Svenska Dagbladet* 18/5 1945.

styrelsen för Oslorussen (gymnasisterna) uppvaktade minister Beck-Friis och hans maka på den svenska legationen vid Inkognitogata, "en för övrigt mycket vacker och meningsfylld ceremoni", rapporterade *Dagens Nyheter*.⁹² Trots tygbristen syntes många svenska flaggor i Oslo, och de svenska färgerna prydde framför allt vart och varannat norskt bröst – svenska pappersflaggor delades på morgonen ut gratis från kiosker och butiker. I *Aftenposten* publicerades ledarartikeln "Takk til en bror".

Midsommar

På midsommardagen den 23 juni 1945 sändes mellan kl. 19.30 och 21.45 det första större internordiska programmet efter kriget, *Norden möter sommaren – midsommarfirandet i fem länder*.⁹³ Programmet återutsändes samtidigt i Danmark, Norge, Finland och Sverige. Ett isländskt inslag förekom också, men detta överfördes per kortvåg, då man inte kunde ordna en reguljär återut-sändning från Island.⁹⁴ Programmet började kl. 19.30 med anrop genom "öppna mikrofoner", vilket gav hallåmännen (programledarna) möjlighet att tala med varandra. Därefter följde de olika länderna i bokstavsordning.

Danmark inledde med ett reportage från Köpenhamns fest på Rådhuspladsen, med uppläsning av Poul Reumert och Clara Pontoppidan samt sång av Aksel Schiøtz. Därefter följde Finland "med ytterligare vacker sång och ett mycket strålande reportage från en midsommarfirande landssocken [i Tavastland], där bastun utgjorde ett karakteristiskt inslag".⁹⁵ Island följde med "poesiburna klanger och hälsningar till 'Svithiod' och andra syskonländer". Norge bidrog med "livligt dramatiska scener från fjordar och fiskebåtar, en saltstänkt sommarsaga".

Det svenska och avslutande inslaget omfattade tre olika reportage. Det första sändes från midsommarfirandet i Stockholm med Sven Jerring vid mikrofonen. Därefter besökte Gunnar Helén Österbybruk, där midsommarfirandet vilade på gamla traditioner. Det sista reportaget kom från Utmelandsgården i Mora, som Olof Forsén besökte. Professor Gerda Boëthius höll ett kort anförande, varefter det följde musik av en spelmanskvintett och sång av Mora hembygdskör.

Sammantaget hade utsändningarna från Köpenhamn, Helsingfors, Reykjavik, Oslo och Stockholm "åtskilligt att förtälja om olika folklynnen och sedvänjor, men känslan av samhörighet över alla gränser var genomgående och gav jämte andra faktorer – främst freden och vädret – en märkligt ljus och varm ton åt det hela. Ja, just mot de mörka årens bakgrund strålade denna midsommarradiering med en särskild glans", menade signaturen –oll i *Dagens Nyheter*.⁹⁶

Dagen efter, midsommardagen söndag 24 juni kl. 18.00–18.35, sändes *Norsk konsert* med *Akademisk Korforening* från Oslo, under ledning av dirigenten Thomas Beck, där Egil Nordsjø medverkade som solist.⁹⁷ Detta var den första sångarvisiten från Oslo efter kriget.⁹⁸ *Akademisk Korforening*, som bestod av 85 damer och herrar, var inbjuden av Svensk-Norska sällskapet och Johannes Norrbys akademiska kör, som hade gamla förbindelser med den norska kören och i vars sällskap den företog en sångarfärd till Estland 1938. Före radiokonserten kl. 18 gav kören en konsert på Skansen kl. 16.

Jul och nyår

Det första jul- och nyårsfirandet efter freden kom i hög grad att prägla det svenska radioprogrammet under helgerna.⁹⁹ Bland annat sändes på julafton kl. 19.15–20.15 reportaget *Freds jul i Norden*, med inslag från hela Norden utom Island. Radiotjänsts utsända medarbetare Karl-Axel Arvidsson, Olof Forsén, Lennart Hyland och Gunnar Helén gjorde då besök hos fyra familjer i Danmark

(Köpenhamn), Finland (Klemetskog), Norge (Lommedalen) och Sverige (Julita herrgård utanför Katrineholm). I *Dagens Nyheter* ansåg man att *Freds jul i Norden* gav "goda och värtaliga glimtar från äkta landsjul ej bara på Julita och hos Knut Bonde, utan, tack vare fyra utsända reporters, också det litet vemodigt lyckliga julfirandet i Danmark, Norge och Finland – där möttes åldriga tider, krigsår och hårt ransonerad 1945 års freds jul i ord och toner".¹⁰⁰

På juldagen kl. 17.10–18.00 handlade programmet *God helg, gäster i Sverige!* om flyktingarnas jul, med julsånger på många språk. (Som kuriosas kan nämnas att julottan kl. 07.00–08.00 sändes från Hedvig Eleonora kyrka i Stockholm, med predikan av hovpredikanten Erik Bergman, far till filmregissören Ingmar Bergman och farfar till författaren Linn Ullmann.)

På annandagen sändes kl. 13.00–13.25 *Vi firar julen borta. Fyra radiomän berättar*. Det var de fyra utsända radiomännen Arvidsson, Forsén, Hyland och Helén, som hade firat julen borta från hemmet och berättade om sina upplevelser i Helsingfors, Köpenhamn, Oslo respektive Vingåker i Sverige: "Deras kåserier var fulla av iakttagelser och återgav stämningen under den första fredsjulen på de olika platserna."¹⁰¹ Under eftermiddagen, kl. 16.00–16.40, kom programpunkten *God jul, vänner i Norden. Barnprogram från Köpenhamn, Helsingfors, Oslo och Stockholm*, innehållande "sång och musik och vänliga julhälsningar".

Senare på kvällen sändes ett långt nöjesprogram kl. 19.30–22.00, där det tillönskades *God fortsättning* av olika nordiska artister. Från Norge hörde man Per Aabel läsa en komisk historia skriven av Axel Kielland, violinisten Karttu Wanne spelade Sibeliuskompositioner från Åbo, och från Köpenhamn sändes sånger ur Gershwins opera *Porgy and Bess*, framförda av Else Brems och Einar Nørby. Därutöver medverkade bland andra Gjurgja Leppée (Jugoslavien) samt diverse svenska artister. "Ett sådant här långprogram med omväxlande kost är verkligen något av det trevligaste man kan höra i radio", tyckte *Dagens Nyheter*s recensent.

På nyårsdagen 1946 kl. 19.15–20.00 utbytte de nordiska länderna i programmet *Nordiskt nyår* "hälsningar som man denna första fredshelg gärna ville tillmäta symbolisk betydelse", skrev signaturen Elle i *Svenska Dagbladet*.¹⁰² Det hela blev "värdigt och koncentrerat" med "anslående nyårstankar på vacker vers" upplästa av Seedorf Pedersen, Arvid Mörne och Karl Ragnar Gierow från Köpenhamn, Helsingfors och Stockholm, liksom också hälsningar från Norge och Island.

Sammanfattning

Redan från andra världskrigets början i september 1939 intog den svenska radion en strikt neutralitetslinje, i enlighet med regeringens direktiv. När Norge ockuperades den 9 april 1940 blev läget än mer allvarligt och radion ännu mer påpassad från myndighetshåll. Radiotjänst klämdes mellan å ena sidan tyskarnas krav på att Sverige och svensk radio skulle förbli strikt neutrala, vilket enligt dem innebar att ingenting fick rapporteras om krigshändelser som kunde stödja Norge eller något annat land i deras motstånd, och å den andra sidan dem som ville använda svensk radio för just detta ändamål.

Omedelbart efter ockupationen iakttog Radiotjänst största försiktighet, och mycket lite om Norges situation släpptes fram i programmen. De få gånger detta skedde, i nyhetssändningar från Tidningarnas Telegrambyrå (TT) och Radiotjänsts egna aktualitetsprogram *Dagens eko*, skapade det ilska och hot från tyskarnas sida, vilket Radiotjänst såg sig tvunget att böja sig för. Det svenska folkets stöd och sympati för Norge kunde dock komma till uttryck i radio på andra, "mjuka" sätt än i ren nyhetsform ("hårda nyheter"). Exempelvis ordnades på nyårsafton 1940 ett program riktat till hela Norden, inklusive Norge, och 1941 sändes ett program med stort symbolvärde om Trondheims

domkyrka, Nidarosdomen. Därtill sändes norsk musik vid olika tillfällen.

Från 1942 och framåt upplät Radiotjänst programtid åt appeller om att stödja olika insamlingsaktioner för Norge. I november 1942 sändes också en protest mot judeförföljelserna i Norge, ännu med viss försiktighet genom att man inte uttryckligen nämnde Norge vid namn. Radiotjänst började därefter i allt högre grad öppet stödja Norge, bland annat när man uppmärksammade ockupationens treårsdag den 9 april 1943. I oktober 1944 började Radiotjänst sända nyhetskommunikéer på norska, danska och finska. Tyskland var nu inte längre ett lika stort hot mot Sverige som under krigets inledande år.

När det våren 1945 stod klart att Tyskland var på väg att förlora kriget och att freden var i antågande, fanns inga restriktioner kvar, och den 7 maj hyllades Norge i ett stort radioprogram. Även 17 maj uppmärksammades i den svenska radion, och på Sveriges nationaldag den 6 juni sände utrikesminister Trygve Lie ett tack till Sverige genom ett tal i norsk radio. Midsommardagen den 23 juni sändes det första större internordiska programmet efter kriget, något som upprepades under jul- och nyårshelgen.

Återuppbyggnaden av Norge hade påbörjats, liksom det nordiska radiosamarbetet.

Noter

- 1 Jag vill tacka den anonyma artikelgranskaren (fagfellen) för konstruktiva kommentarer till min text.
- 2 För ytterligare exempel på transnationella studier som inkluderar Norge, se Dahlén 2009, Dahlén & Stark 2015, Dahlén 2025.
- 3 Jämför Hajkowski 2010: 4.
- 4 Lindal 1998: 67.
- 5 *Svenska Dagbladet* 23/1 1940: 10.
- 6 *Röster i Radio* nr 5, 1940: 4, av Sven Wilson.
- 7 Se radiotablå i *Svenska Dagbladet* 27/2 1940: 15.
- 8 *Svenska Dagbladet* 29/2 1940: 14. Se även recension i *Dagens Nyheter* 29/2 1940: 10 av sign. Lbk.
- 9 Elgemyr 2005, Lindal 1998. Se även Elgemyr 1993, som dock inte nämner Norge utan främst behandlar Tyskland–Sverige.
- 10 Citat i Elgemyr 2005: 166.
- 11 Citat i *Svenska Dagbladet* 13/4 1940: 3. Elgemyr 2005: 207.
- 12 Nationalencyklopedin, permittenttrafiken. <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/permittenttrafiken> (hämtad 2025-09-20).
- 13 Åmark 2025: 87, 89, 90–102 om transiteringstrafiken.
- 14 Åmark 2025: 28.
- 15 Citat i Carlsson 2006: 150–151.
- 16 Åmark 2025: 97, 101, 137, 139, 143.
- 17 Lindal 1998: 77–78.
- 18 Gustaf (Gösta) L Klemming, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/11583>, *Svenskt biografiskt lexikon* (art. av Rune Kjellander), hämtad 2025-09-21. Berge 1991: 178. Elgemyr (2005) uppger felaktigt Klemming som ordförande, han var alltså VD.
- 19 Se *Svenska Dagbladet* 2/6 1940: 3 och 18 om prins Carls radiotal.
- 20 *Svenska Dagbladet* 22/10 1940: 4.
- 21 Elgemyr 2005: 209.

- 22 Barstad 1991: 252.
- 23 Forsén 1965: 76.
- 24 Lindal 1998: 78.
- 25 Forsén i *Röster i Radio* nr 15, 1940: 4.
- 26 Forsén 1966: 281.
- 27 Lindal 1998: 71 uppger felaktigt att det första programmet i serien sändes den 10 april. Se bildcollage från besöket i Lofoten i *Röster i Radio* nr 13, 1940: 5. Jag tackar Anton Rask vid Sveriges Radios dokumentarkiv för hjälp med framtagning av denna sida.
- 28 *Röster i Radio* nr 16, 1940: 6–7, med många bilder från besöket i Finnmark. *Röster i Radio* är inte som dess norska motsvarighet *Hallo! Hallo!* digitaliserad och sökbar på nätet, utan måste sökas för hand.
- 29 *Röster i Radio* nr 19, 1940: 4.
- 30 *Röster i Radio* nr 20, 1940: 20.
- 31 *Röster i Radio* nr 18, 1940: 5.
- 32 *Dagens Nyheter* 24/4 1940: 9, av sign. –oll.
- 33 *Röster i Radio* nr 23, 1940: 12. Programtablå i *Svenska Dagbladet* 3/6 1940: 13.
- 34 Lindal 1998: 71.
- 35 Programtablå i *Svenska Dagbladet* 20/9 1940: 17.
- 36 *Dagens Nyheter* 2/1 1941: 9, av sign. Lbk samt programtablå i *Svenska Dagbladet* 31/12 1940: 25.
- 37 *Svenska Dagbladet* 2/1 1941: 12, av sign. –v. Om den gemensamma nordiska radiosändningen med fem skaldar (poeter) nyårsafton 1939, se *Dagens Nyheter* 2/1 1940: 11, av sign. G. G.-J.
- 38 Forsén 1966: 288.
- 39 Forsén 1966: 288–289.
- 40 Se Bakken 1997 för en grundlig historik om och belysning av Nidarosdomens betydelse.
- 41 Forsén 1966: 289–290.
- 42 Forsén 1966: 290–92.
- 43 *Dagens Nyheter* 22/3 1941: 9, av sign. –oll.
- 44 Berge 1991: 184, 188–197, 204.
- 45 *Svenska Dagbladet* 23/8 1942: 3, 4.
- 46 Berge 1991: 185.
- 47 *Svenska Dagbladet* 14/11 1942: 3.
- 48 *Dagens Nyheter* 14/11 1942: 11.
- 49 *Svenska Dagbladet* 15/11 1942: 4.
- 50 *Svenska Dagbladet* 16/11 1942: 3, 13.
- 51 Citat i Ålmeberg 2017: 253. Se även Åmark 2025: 517–518.
- 52 Forsén 1966: 290.
- 53 Svenska Kyrkan "Första söndagen i advent". <https://www.svenskakyrkan.se/kyrkoaret/bibeltexter?year=2024&id=12>
- 54 Auléns predikan återgiven i *Dagens Nyheter* 30/11 1942: 3.
- 55 Citat i Elgemyr 2005: 165.
- 56 *Svenska Dagbladet* 10/4 1943: 10. Elgemyr 1989: 84.
- 57 *Dagens Nyheter* 5/5 1943: 12.
- 58 *Dagens Nyheter* 16/5 1943: 9, 26 och 17/5 1943: 7.
- 59 Ottosson 2025: 219.

- 60 Överståthållare var benämningen på statens (kronans) högste civile förvaltningstjänsteman i Stockholms stad 1634–1967.
- 61 Elgemyr 1978: 275.
- 62 Elgemyr 1986: 31.
- 63 Direktiv i brev från Kungl. Telegrafstyrelsen, Radiobyrån, till AB Radiotjänst samt Referat 7/10 1944 av de avslutande förhandlingarna mellan de nordiska radiobolagen, i SR Dokumentarkiv, Handlingar rörande Nordiskt Samarbete 1932–1955, CK, F8, 1. *Dagens Nyheter* 7/10 1944: 13.
- 64 Elgemyr 1986: 31–32.
- 65 Elgemyr 1986: 36.
- 66 Elgemyr 1986: 36–37.
- 67 Citat i Elgemyr 1986: 37.
- 68 Dahl 1999: 220.
- 69 Dahl 1999: 218–220. Elgemyr 1986: 37–38.
- 70 Dahl 1999: 218.
- 71 *Dagens Nyheter* 10/10 1944: 1, 17.
- 72 *Svenska Dagbladet* 9/10 1944: 11, av sign. Eveo.
- 73 *Dagens Nyheter* 7/10 1944: 13 och 18/10 1944: 15.
- 74 *Dagens Nyheter* 19/10 1944: 17, av sign. –oll, som vid ett tillfälle råkar skriva Kantokeino i stället för Kautokeino.
- 75 *Dagens Nyheter* 17/5 1934: 27.
- 76 Forsén 1965: 80–82.
- 77 Forsén 1965: 82.
- 78 Talen återges i *Dagens Nyheter* 8/5 1945: 12. Se även Carlsson 2006: 314–315 om kungens tal.
- 79 *Dagens Nyheter* 8/5 1945: 16.
- 80 *Dagens Nyheter* 9/5 1945: 10 "Oordnade soldathopar mot svenska gränsen", av Sven Ahlström.
- 81 *Dagens Nyheter* 8/5 1945: 20.
- 82 *Dagens Nyheter* 8/5 1945: 20.
- 83 *Dagens Nyheter* 30/5 1945: 6.
- 84 *Dagens Nyheter* 13/5 1945: 21.
- 85 Återberättat i *Svenska Dagbladet* 23/6 1972: 1.
- 86 *Dagens Nyheter* 18/5 1945: 1, 11.
- 87 *Svenska Dagbladet* 5/6 1945: 9, av sign. Togo.
- 88 *Svenska Dagbladet* 5/6 1945: 3, 14.
- 89 Programtablå i *Svenska Dagbladet* 5/6 1945: 18. I samma tidning fanns månaden innan, den 8/5 1945: 11 i samband med frigörelsen, en intervju med lektor Houm om situationen i Norge.
- 90 *Store Norske Leksikon* "Philip Houm": https://snl.no/Philip_Houm
- 91 *Svenska Dagbladet* 7/6 1945: 10, av sign. Attis.
- 92 *Dagens Nyheter* 7/6 1945: 9.
- 93 *Dagens Nyheter* 25/6 1945: 13 och *Svenska Dagbladet* 25/6 1945: 11.
- 94 *Svenska Dagbladet* 23/6 1945: 13
- 95 *Dagens Nyheter* 25/6 1945: 13, av sign. –oll.
- 96 *Dagens Nyheter* 25/6 1945: 13, av sign. –oll. Se även *Svenska Dagbladet* 25/6 1945: 11.
- 97 Programtablå i *Svenska Dagbladet* 22/6 1945: 17.

- 98 *Svenska Dagbladet* 21/6 1945: 11 och 23/6 1945: 7.
- 99 *Svenska Dagbladet* 8/12 1945: 3 och 21/12 1945: 16. *Dagens Nyheter* 21/12 1945: 12 och 24/12 1945: 18.
- 100 *Dagens Nyheter* 27/12 1945: 14, av sign. Lbk.
- 101 *Dagens Nyheter* 27/12 1945: 14 och 15, av sign. A. G. S–e.
- 102 *Svenska Dagbladet* 31/12 1945: 25 och 2/1 1946: 19, av sign. Elle.

Dagspress och periodica

Dagens Nyheter

Röster i Radio

Svenska Dagbladet

Litteratur

- Bakken, A. (1997). *Nidarosdomen – en pilgrimsvandring*, Oslo: Aschehoug.
- Barstad, T. A. (1991). Norsk motstand fra svensk grunn, i S. Ekman och O. K. Grimnes (red.): *Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Berge, A. (1991). Hämmat bistånd. Sverige och den humanitära hjälpen till det ockuperade Norge, i S. Ekman och O. K. Grimnes (red.): *Broderfolk i ufredstid. Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Bergh, F. (1988). *Svensk kyrka i ockuperad stad. Motstånd och nödhjälp i Oslo 1942–45*, Stockholm: Proprius.
- Carlsson, E. (2006). *Gustaf V och andra världskriget*, Lund: Historiska Media.
- Dahl, H. F. (1999). *Dette er London. NRK i krig 1940–1945*, Oslo: Cappelen.
- Dahlén, P. (2009). The "Nordic Latinos" meet the "Mountain Primates": The Press Coverage of Football Matches between Norway and Denmark, 2002 and 2003, *Soccer & Society*, Vol. 10, No 3–4.
- Dahlén, P. (2025). Norge og Sverige i en ny union: Bryllupet mellom kronprins Olav og prinsesse Märtha som mediebegivenhet, *Mediehistorisk tidsskrift* nr 1, Oslo.
- Dahlén, P. & T. Stark (2015). Political Resistance on Ice. The 1969 Ice Hockey World Championships in the Swedish and Norwegian Press, in H. G. Bastiansen and R. Werenskjold (eds.): *The Nordic Media and the Cold War*, University of Gothenburg: Nordicom.
- Elgemyr, G. (1978). De nordiska grannländerna i svensk radio 1939–45, *Pressens årbog*, Danmark.
- Elgemyr, G. (1986). "För nordiska lyssnare": radionyheter på danska, norska och finska i andra världskrigets slutskede, *Presshistorisk årsbok*, Stockholm.
- Elgemyr, G. (1989). Radion och krigsutbrottet 1939, *Presshistorisk årsbok*, Stockholm.
- Elgemyr, G. (1993). Tyska påtryckningar på Radiotjänst 1940, *Presshistorisk årsbok*, Stockholm.
- Elgemyr, G. (2005). *Får jag be om en kommentar? Yttrandefriheten i svensk radio 1925–1960*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Forsén, O. (1965). Nyhetens genombrott i radio, Stockholm: *Sveriges Radio årsbok 1964*.
- Forsén, O. (1966). *Idyll och aktuellt. Olof Forsén berättar radiominnen*, Stockholm: Sveriges Radios förlag.
- Hajkowski, T. (2010). *The BBC and national identity in Britain, 1922–53*, Manchester University Press.
- Lindal, K. (1998). *Själv censur i stövelns skugga. Den svenska radions roll och hållning under andra världskriget*, Stockholm: Carlssons.

- Ottosson, S. (2025). *Prins Wilhelm och den svåra konsten att vara kunglig*, Lund: Historiska Media.
- Åmark, K. (2025). *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen* (Tredje upplagan), Stockholm: Kaunitz-Olsson.
- Älmeberg, R. (2017). *Gustaf VI Adolf. Regenten som räddade monarkin*, Stockholm: Norstedts.

